

ОГЛЕДИ О СРБИЈИ

УДК: 329(497.11):339.13.025.88
Примљено: 07. августа 2009.
Прихваћено: 15. септембра 2009.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 3/2009.
год. 16. vol. 25.
стр. 183-212.

Дијана Вукомановић

Институт за политичке студије, Београд

КОНЦЕПТИ ПРИВАТИЗАЦИЈЕ У ПРОГРАМИМА ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА У ПРВОЈ ДЕЦЕНИЈИ ТРАНЗИЦИЈЕ У СРБИЈИ

Резиме

Анализа програма релевантних политичких партија у Србији (СПС, ДС, СПО, СРС и ДСС), у периоду 1990-2001. је показала да ниједна од партија није презентовала нормативно “чисту” економску матрицу, већ је свака од њих прибегла еклектицизму – у генези њихових програма уочљива је комбинација елемената различитих школа мишљења економиста. Премда се све релевантне партије залажу за реституцију приватне својине, либерализацију тржишта, отпочињање процеса приватизације и редефинисање улоге државе у економији, њихови су модели економске политике различити: СПС још увек заговара модел “тржишног социјализма”, СПО је аутентичан заговорник нативистичког руралног традиционализма, док се ДСС залаже за западноевропски социјалдемократски модел “социјално-тржишне економије”. СРС комбинује идеје класичног, Кејнзовог и (нео)либерализма и напоследку ће ДС од идеје “народног капитализма” (*Volkskapitalismus*) развити варијанту неолибералног “источноевропског тачеризма”.

Кључне речи: Социјалистичка партија Србије, Демократска странка, Српски покрет обнове, Српска радикална странка, Демо-

кратска странка Србије, приватна својина, приватизација, денационализација, друштвена својина, државна регулатива.

Анализа економске матрице политичких партија усмерена је на трагање за елементима идеологије у економском делу партијских програма. Идеолошки идентитет поједине странке у сфери економије често није сукладан, а не тако ретко и дијаметрално је супротан, са програмским идентитетом странке у сфери политичке идеологије. Партије су склоне комбиновању елемената различитих политичких идеологија и економских теорија и трендова. Ниједна од релевантних партија у Србији није и званично декларисала своје нормативне узоре – они остају непознати широј јавности, чак су непознати и унутар партије – међу чланством, и обично су инспирација партијских идеолога, или (ван)партијских стручњака *ad hoc* ангажованих да конципирају или напишу одређене делове или целину економског партијског програма.¹⁾ Економска матрица релевантних политичких партија²⁾ ће у наредним одељцима бити анализирана на основу програмских позиција партија према супстантивним питањима транзиције из социјалистичке у капиталистичку привреду – то су питања: институционализације приватне својине, приватизације, тржишта, и редефинисане улоге државе и друштвене, тј. државне својине.

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА ПРИВАТНЕ СВОЈИНЕ

Питање превласти државног сектора *vis-à-vis* приватне својине била је у бившој (СФР) Југославији недирнута комунистичка догма која је готово пола века пресудно утицала на токове привредног развоја и економске позиције становништва. Илустративни су у овом контексту статистички подаци с краја 80-их, пред коначни политички и економски крах социјализма: у такозваном друштвеном сектору је 1987. године у Србији била запослена “армија радника” од преко 2,5 милиона у (ван)привредним делатностима,

- 1) Егземплар у том погледу је сада већ бивша партија у Црној Гори, Либерални савез Црне Горе, на чијем су званичном web-сајту били наведени, као идеолошки узорци, дела следећих аутора: Jael Tamir (Либерални национализам), John Grey (Либерализам), John Rawls (Политички либерализам), Klaus Offe (Модерност и држава), Patrick Minford (Тржишта не интереси), Friedrich Hayek (Поредак слободe; Студије из филозофије, економије и политике).
- 2) У складу са Сарторијевим критеријумима релевантности (постизање изборног цензуса од 5 посто или коалиционог, “уцењивачког” потенцијала; cf. Sartori, 1976: 121-125), у ред релевантних партија у Србији, у протеклих петнаестак година вишестраначког система сврстало се пет партија: Социјалистичка партија Србије, Српски покрет обнове, Демократска странка, Српска радикална странка и Демократска странка Србије.

док је у тзв. сектору индивидуалне својине (код власника који су “самостално обављали делатност”) тај број износио свега 49.000.³⁾ На основу ових података могуће је извести закључак колико је значајно и револуционарно представљало залагање опозиционих политичких елита за свеобухватну приватизацију државног/друштвеног сектора. За масу грађана-бирача то је истовремено могло значити и опасност од губитка посла и стечених радних позиција и привилегија у државном сектору, док се број бирача који је имао власничког или радног интереса за приватни сектор мерилу у милионима.

Приватно-предузетничка класа, дакле, тек је била у зачетку и није имала ни економски, ни социјални, ни политички капитал којим би могла заговорати радикалну приватизацију државно-друштвеног сектора. Премда, процес социјалног (класног) раслојавања постао је очигледан током 80-их година, када се формирала, поред већ политички утицајне и добродостојеће “црвене буржоазије” и богата приватно-предузетничка класа. На конгресу Савеза синдиката Србије, почетком 80-их упозорено је да у тадашњој Југославији, постоји око седам до осам хиљада милијардера.⁴⁾ На опасност од социјалног раслојавања упозоравао је још и Тито, шездесетих и седамдесетих година.⁵⁾ Ортодоксни комунисти су прекомерну приватну својину доживљавали као идеолошку јерес која захтева легалну проверу и конфискацију незаконито стечене имовине. Током 80-их година била је популаризована акција под паролом “имаш кућу, врати стан”, која такође није дала жељене резултате. Нико се, наиме, није желео одрећи у социјализму стечене приватне имовине. Ипак, постало је очигледно да се огромно богатство могло стећи и у условима социјалистичке привреде.

Надаље је потребно нагласити да није новонастајућа политичка опозиција била та која је оригинално извршила редефиницију економско–социјалне матрице “реалног” социјализма. Значајно је нагласити да је политичка иницијатива за приватизацију државног – друштвеног сектора потекла из редова самог комунистичког естаблишмента и да је она била усвојена као званична економска

3) Cf. Статистички годишњак “Југославија 1918-1988”, Савезни завод за статистику, Београд, 1989, стр. 58-61.

4) Податак је изнет у књизи Јовановић Б., 1985: 241.

5) У свом говору 1961. године пред масом окупљеном у Сплиту, Тито је позвао Савез комуниста Југославије и све друге “свесне социјалистичке снаге” у одлучну борбу против раслојавања у нашем друштву. Десет година касније, 1972. Тито је упутио писмо организацијама СКЈ посвећено проблемима неоправданих социјалних разлика. На Титову иницијативу основана је Комисија за испитивање порекла имовине, која је након неколико година престала с радом.

политика. Наиме, председник југословенске савезне владе, Анте Марковић иницирао је 1989. године процес приватизације. У плану Марковићевих реформи било је предвиђено да се удео приватног сектора у југословенској економији увећа за око 35%, до 1995. године, остављајући друштвеном сектору редукован, али још увек значајни удео у привреди. У том циљу било је предвиђено оснивање агенција за реструктуирање и развој (по узору на немачку владину агенцију - тзв. *Treuhandanstalt* надлежну за приватизацију у бившој Источној Немачкој) које би биле установљене на нивоу република, у циљу спровођења планова приватизације и програма реструктуирања друштвеног сектора. Била су предвиђена два модела приватизације:

1. Према првом моделу, деонице би биле продаване садашњим и бившим запосленима у предузећима која би требало да буду приватизована, са попустом од 30 посто од минималне вредности (са додатним процентом попушта за сваку годину службе, максимално до 70 посто). Пензионим фондовима и грађанским лицима која немају везе са предузећем у трансформацији било би дозвољено да купују деонице по попусту од 30 одсто. У циљу заштите ликвидности, предузећа у питању, било је предвиђено да би деоничари имали до десет година рок отплате за њихове деонице, а у међувремену, не би примали пуне дивиденде све док деонице не би биле отплаћене у потпуности;
2. Алтернативни модел би укључио продају целог предузећа, уобичајено путем јавне лицитације, југословенским или иностраним појединцима или организацијама. Приходи од оваквих продаја ишли би у регионалне фондове развоја (различитих од агенција за реконструкцију), који би, потом, могли да реинвестирају новац у приватизоване фирме.

Како ће даљња анализа показати, Марковићев модел приватизације, конципиран почетком 90-их, преузеће, са мањим или већим модификацијама, све релевантне партије у Србији. Дакле, залагање за приватну својину није оригинално потекао од новонастајуће опозиције, већ је комунистички естаблишмент, суочен с нужношћу изласка из кризе социјалистичке привреде, легитимисао институт приватне својине као извор додатног капитала за опоравак привреде. Ипак, опозиционе политичке елите, будући анти-комунистички настројене, настојаће у својим оснивачким програмима да се легитимирају као оригинални заговорници успостављања

приватног сектора и тржишне економије, и као тврдокорни противници превласти државног, односно друштвеног сектора.

Иако су у Србији претходно покренути реформски процеси, у њима су изражени одлучни отпори јачању приватног сектора, односно приватне својине. Наиме, у настојању да се прикаже као реформски опредељен комуниста, Милошевић ће окупити групу угледних српских економских и политичких експерата у циљу формулисања свеобухватног реформског програма.⁶⁾ Милошевићева комисија је маја 1988. представила шири нацрт економског опоравка. Заснован на премиси о “социјализму као богатом друштву”, Милошевићева стратегија је била усмерена на тржишно оријентисане реформе у којима ће “светско тржиште и светска конкуренција представљати најјачи генератор економских токова” (наведено према: Cohen, 1993: 56). Излаз из економске кризе ће бити тражен кроз стимулацију инвестиција и производње у предузећима, увођењу нових програма и технологија, појачаном развоју мале привреде, и повећаним страним инвестицијама. Милошевић тада апелује да се превлада “неутемељен, ирационалан и ... примитивни страх од експлоатације” од страног капитала (наведено према: *ibid.*) Како наводи Cohen, Милошевићева стратегија реформи је, у начелу, критиковала улогу државе као регулатора економског развоја, а нарочито мере као што је било владино усмеравање банкарског система. Према Милошевићевим стручњацима, главни проблем југословенске федерације био је недостатак државне власти где је она била захтевана и вишак државне интервенције где је била непотребна. Милошевићев реформатори су узроке економске кризе видели у уставним и законским одредбама који су дозвољавали појаву “аутархичних републичких привреда”. Према Милошевићевом мишљењу стварање јединственог југословенског тржишта је суштински услов за постојање Југославије, што према његовом мишљењу не може бити означено као “статизам или централизам”. Према Милошевићевом мишљењу, “Југославија мора да буде јединствено економско подручје где постоје идентична системска решења и где се производи и услуге, новац и капитал, људи и знање слободно крећу ... А држава то спроводи у свим, чак и у најлибералнијим тржишним економијама” (наведено према: Cohen, 1993: 56). Како надаље коментарише Cohen, Милошевићев план за економску реформу је подразумевао стимулацију и модернизовање

6) Како детаљније излаже Cohen, једна група стручњака, предвођена Милошевићем је оформљена као “Комисија Председништва Републике Србије: Комисија за питања социјалне реформе” (оригинерно у називу комисије је писало: “економске реформе”). Под окриљем ове Комисије формирана је и придружена подгрупа стручњака као “Група Председништва Републике Србије за реформу политичког система” (cf. Cohen, 1993: 55-58).

система самоуправљања каквим је постојао у позним 80-им, а не његово укидање. Милошевић је настојао да мотивише самоуправљаче у предузећима да марљивије раде, да смање бирократију, и да морају да “функционишу на економским принципима ... да настоје да створе профите и константно се боре за њихов удео и место на тржишту.” Кључни проблем у концепту Милошевићевих реформи био је усмерен на одстрањивање бирократских “блокада”. Према је Милошевић јавно тврдио да он тежи “мешовитој економији”, и “плурализму својинског власништва”, његов је програм реформи јасно наглашавао примат сектора “друштвеног власништва” или “јавних средстава производње” пре него приватни сектор. Према Милошевићу, успостављање праве једнакости између сектора друштвеног и приватног власништва било би грешка: “То би било исто што и захтевати да друштво буде у истој мери и социјалистичко и капиталистичко, или да један соба истовремено буде топла и хладна ... То би угрозило интересе радничке класе и довело ствар социјализма под знак питања ... Приватно власништво није неспојиво са социјализмом ... али главни, темељни облик власништва у социјализму остаје друштвено власништво ... Приватно власништво је секундарно и може да се развије до одређених граница” (наведено према: Cohen, 1993: 57). Према је у предлогу реформи Милошевићеве комисије друштвено власништво описано као “најразвијенији и доминантни облик власништва”, чланови Милошевићеве комисије су ипак тврдили да би сви облици власништва требало да добију једнаки законски третман и да би приватни сектор требало одговарајуће да буде репрезентован у политичком систему. Јула 1989. године Милошевићева комисија, тј. радни одбор за политичку реформу објавила је свеобухватни предлог политичке реорганизације Југославије. Наглашено је да је социјализам “у транзиционом периоду свог развитка” и изречена је могућност да је можда потребно да се појаве друге форме “плуралистичке политичке организације”, али је наглашено да такве алтернативе владајућој комунистичкој партији би требало да буду “засноване на демократским и социјалистичким основама и унутар југословенских оквира”. Шеф политичке подгрупе Милошевићеве комисије, Слободан Вучетић, је на питање да ли је овај нацрт предлога позирао на легализацију опозиционих партија у Југославији, одговорио прецизно следеће: “Логика не искључује могућност да би сутра могло да буде осам комунистичких и социјалистичких партија, али не и партија чији програми заговарају реприватизацију друштвеног богатства, и повратак капитализму. Ту је та баријера.” (наведено према: Cohen, 1993: 58).

ЛЕГИТИМИРАЊЕ ИНСТИТУТА ПРИВАТНЕ СВОЈИНЕ

Ту баријеру ће померити новонастајуће опозиционе партије, чији су програми наглашавали управо примат приватног, и укидање друштвеног власништва. Међутим, индикативно је да изузев једне једине (Демократске странке) од пет релевантних партија у Србији – које су се већма декларисале као анти-комунистичке, ниједна неће у својим оснивачким програмима ни поменути, барем не експлиците, залагање за (поновно) успостављање капитализма. Уместо капитализма истиче се залагање за институт “приватне својине” и “тржишне привреде”.

Док бивши комунисти настоје напрегнутом идеолошком реториком да одбране институт друштвене својине, новонастајуће опозиционе, већма либерално усмерене политичке партије, дају примат приватној својини, премда још увек говоре о потреби постојања и других облика својине. Према концепту декларисања института приватне својине политичке странке се могу поделити у четири групе:

- а) оне које се залажу за мешовиту својину,
- б) оне које приватну својину легитимирају као природно право;
- в) оних које економској категорију приватне својине приписују трансцендентна својства нормативног регулатива политичког поретка.
- г) напослетку, поједине странке тек узредно помињу приватну својину и предочавају је у функцији предузетничке иницијативе.

Партија реформисаних комуниста - Социјалистичка партија Србије (СПС), у свом првом програму из 1990. године није спремна да се одрекне института “друштвене својине”, и нуди идеолошки компромис – да “*сви облици својине треба да буду равноправни пред законом и да у међусобној конкуренцији уживају подједнаке тржишне и друге услове*”. СПС сматра да би се проблем (не)ефикасности друштвене својине могао разрешити тиме што ће се коначно одредити њен титулар – и износи предлог да то буде Народна скупштина, као највиши орган власти, која би обављање власничких функција могла да повери неком стручном телу, које скупштина сама постави и контролише. Надаље, СПС сматра да друштвену својину треба претворити у акцијски капитал како би се обезбедила “*заштита од административних уплитања у те-*

куће и друго пословање”, решила питања избора, контроле и одговорности управних и пословодних органа, и напослетку, установио “*власник који води рачуна о висини добити, а тиме и о (сада запостављеној) акумулацији*”. Дакле, с једне стране СПС предлаже успостављање политичке контроле над друштвени капиталом, док се с друге стране декларативно залаже за њену еманципацију од дирижизма државне администрације. У свом другом по реду програму из 1992. године, који је још увек важећи, СПС се и даље залаже и оправдава рационалност постојања “*друштвене својине*”, тако што јој даје нову дефиницију – одређује је као “*акционарски друштвени капитал, којим располаже предузеће*”. Дакле, она има свој субјект власништва, појављује се на тржишту капитала, има своју цену, доноси добит и законски је заштићена од злоупотреба.

Опозиционе странке се такође већма залажу за мешовити, плурални систем својинских права. Демократска странка (ДС) се залаже за плурализам облика власништва и најшири степен слободе оснивања фирми у приватном, државном, па и тзв. друштвеном, цивилном сектору: “*приватним предузећима, задругама, акционарским друштвима, јавним предузећима, непрофитним организацијама и сл.*”. Дакле, нагласак је на групно-својинском концепту приватне својине. Српски покрет обнове (СПО) се у свом првом програму из 1990. године једним уопштеним ставом залаже за реституцију приватне својине – “*да приватна својина и приватно предузетништво постану основни покретач економије*”. Изузев друштвене, остале облике својине - државну, акционарску, мешовиту и друге СПО сматра равноправним пред законом, и при том се залаже се за обнову традиционалног “*имовинског система Краљевине Србије и Краљевине Југославије, обавезно побољшаног савременим решењима напредних економија света.*” У оснивачком програму Демократске странке Србије (ДСС) из 1992. године само је штуро речено да приватна својина и приватно предузетништво чине “*основу здраве економије*”.

С друге стране, заједничко готово свим новонастајућим опозиционим странкама је што негирају економску ефикасност институ друштвене својине – већина опозиционих странака помиње у програмима већ добро познат квалификатив друштвене својине као “*свачије и ничије*”, безтитуларне категорије. Илустративан је пример оснивачког програма ДС из 1990: елаборирајући неуспехе социјалистичке економије, ДС у свом програму из 1990. оптужује комунисте да су капитал прогласили друштвеном својином – “*свачијом и ничијом*”, а да је она у ствари била “*партијско-државна, али без одговорности са којом се државном својином располаже у*

демократским друштвима”. СПО у свом програму из 1990. друштвену својину сматра за “насилну и неправну категорију” која мора да буде укинута, а све што спада у наводну својину друштва требало би да припадне држави, акционарима, приватницима или да постане јавно добро. Коначно, у свом другом програму из 1992. године и СПС ће указати на конфузни појам друштвене својине у “*договорној економији*”, која нема титулара и у суштини је “*несвојина*”, признаће социјалисти.

ДС у свом оснивачком програму и 1990. године приватној својини приписује универзалну улогу у историји и друштву сматрајући да би “*проширење приватне својине имало благотворно политичко дејство, јер је приватна својина најбољи гарант личних слобода и демократског поретка*” јер му “*омогућује слободу делања*” и “*основу његових права*”, “*спречава га да нарушава права других*” и “*успоставља границе јавне сфере и правни поредак*”. Дакле, у интерпретацији ДС приватна својина као економска категорија постаје супстрат политичког либерализма.

Залагање Српске радикалне странке (СРС) за концепт приватне својине је изричито позитивно. У свом оснивачком програму из 1992. године, СРС се залаже за ултимативно либерални концепт приватног власништва опредељујући се за форсирање “*самониклог приватног сектора*” чија је виталност “*покретачка снага економског развоја*” чак и у најгорим економским и политичким условима – што подразумева, како се залаже СРС, “*уклањање свих административних баријера*” приватном власништву, иницијативама и предузетништву, као и “*неспутану конкуренцију засновану на принципу да је унутар економске сфере дозвољено све што није експлицитно забрањено законом*”. У програму из 1996. СРС ће указати (у оквиру залагања за приватизацију банкарског сектора) да је “*у основи свега својински основ (индивидуализирано власништво)*”, док се други “*системски и економско-политички аспекти*” могу изводити из “*либералне премисе*”: “*што је добро за појединца добро је и за друштво*”.

Може се закључити да је специфичност опозиционих програма била у томе што су оспоравали легитимитет друштвеној својини, док су и бивши комунисти, као и новонастајућа опозиција *post festum* давали легитимитет приватној својини. Наиме, мешовити облици својине постојали су и у социјалистичкој економији. Надаље, ниједна од релевантних партија није у својим програмима говорила о капиталистичкој приватној својини, дакле о њеној предузетничкој функцији, која би била гарантована и заштићена не само уговором, већ и законом. Приватна својина је претежно, у

оснивачким програмима индивидуализирано приватно право појединца да поседује, програми му не гарантују право и услове да на тржишту оплођује приватну својину као капитал. У том смислу је концепт приватне својине индивидуализиран, у функцији буржоазирања најширих слојева становништва, док се изоставља системска функција приватно-предузетничког стицања добити, профита – циљ институционализације капитализма. Јер, како истиче Samuelson, правна способност појединца да имају и остварују профит оно је што капитализму даје његово име (Samuelson, Nordhaus, 2000: 30). Приватна својина је, дакле, предочена као природно право појединца, и она у програмима није дефинисана као својински супстрат капиталистичке економије. Ипак, највећи допринос политичких партија је што су у својим оснивачким програмима легитимирале приватну својину као природно право. Приватна својина постулирана је као људско право, и као такво екстензивирано у норму легитимирања либералног политичког поретка као природног, будући заснованог на приватном власништву, потврдом сопствености над личном својином, насупротив безличном колективном “поседовању” друштвене/државне својине. Ово је био оригинерни, изворни концепт приватне својине, који је могао да буде записан само у инаугуралним програмима, и представљао је једнократни чин легитимирања, и као такав, једном декларисан, постепено је престао да фигурира у потоњим програмима странака. Легитимисањем приватне својине концепт економије је дезидеологизиран и сфера економије изложена дејству тржишта економских идеја.

РЕСТИТУЦИЈА ПРИВАТНЕ СВОЈИНЕ - ДЕНАЦИОНАЛИЗАЦИЈА

У програмима свих политичких партија константно се помиње и проблем денационализације – реституције приватне својине над којом је за време комунизма била спроведена конфискација, експропријација или национализација. Два су разлога условила инсистирање политичких партија на питању денационализације – оба су била резултат рационалне политичке калкулације. Пост-комунистичким претендентима на власт је остало у задатак да исправљају једну идеолошку неправду коју су комунисти починили према изузетно значајним класама у сваком друштву – капиталистима, цркви и сељацима. Ове су класе или интересне групе у посткомунизму препознате као значајне циљне групе - “блокови” потенцијалних бирача или политичких партнера. Други разлог је чињеница да су

искуства земаља које су успешно почеле да спроводе приватизацију у првом таласу транзиције показала да су потенцијални страни купци и инвеститори инсистирали на рашчишћеним питањима својине. Наиме, купци и инвеститори из иностранства су желели да имају неоспорна и ексклузивна власничка права.

Значајна је разлика међу партијама да помињу различиту граничну годину од које би требало кренути у исправљање историјске неправде: за неке је то 1953. година, односно 50-е године када је извршена денационализација земљишног фонда (за шта се залажу ДС, СПС и СРС); за неке 1941. (ДСС), односно 1945. година и период после Другог светског рата (СПО). Бенефицијари који би имали користи од денационализације су различити појединци, организације и институције: од потомака бивших капиталиста и велепоседника, сељака, Српске православне цркве и осталих верских заједница, установа, удружења, задужбина, итд. Решење проблема денационализације које предлажу готово све странке је једно и универзално: повраћај или компензација путем правичне надокнаде – када је то могућно, а када није – треба пронаћи најправичнији начин да се неправде отклоне (како то симптоматично предлажу ДС у оснивачком програму из 1990. и ДСС у програмима из 1992. и 2001). Ипак, током прве деценије пост-комунистичке транзиције у Србији политичке партије нису успеле да окрену точак историје уназад – проблем реституције и компензације конфисковане или национализоване имовине остаје недовршен. Залагање партија за спровођење “корективне правде” готово је немогуће извести, а да се у том процесу не произведу нови “губитници”. Револуционарно укидање приватне својине, које су након Другог светског рата спровели комунисти, немогуће је анулирати једнократним чином “револуционарне” реституције одузете имовине. Питање денационализације тако остаје отворено, спорно питање на које пост-комунистички властодршци не могу изнаћи политички и правно ваљана решења која би задовољила и пређашње и потоње “власнике” национализоване имовине. Питање “правичне надокнаде” је, дакле, првенствено ствар политичке процене, а не беспристрасне правне арбитрације, и немогуће је постићи еквилибријум начела правде и чињенице неправде у процесу денационализације.

ПРИВАТИЗАЦИЈА

Декларативни циљ спровођења приватизације било је успостављање и јачање приватне својине, али су партије у оквиру пита-

ња приватизације требало да формулишу одговор на најзначајније питање макроекономске политике – како у процесу приватизације извршити реструктурализацију државног / друштвеног сектора привреде. Како трансформисати неефикасна државна предузећа, како реструктурирати државне монополе? Како регенерисати економске и социјалне везе између државно-бирокарске, политичко-партијске, управљачке и привредне елите? Напослетку, како у процесу приватизације успоставити нова правила игре, нову пословну културу и ефикасне привредне аранжмане? Већ се на први поглед може уочити, из одредница партијских програма о приватизацији, да партијске елите нису биле свесне комплексности овог историјског подухвата. Потребно је одмах истаћи да нису све релевантне странке у својим програмима изнеле конзистентну структуру концепта приватизације: њену методологију, циљне групе, фазе, надлежне институције и конкретне рокове. На ова су питања дале конзистентне одговоре СПС, ДС и СРС док су две преостале странке – СПО и ДСС у својим програмима изнеле само декларативне ставове. *A priori*, само је СПС у свом оснивачком програму изразила противљење приватизацији, док је за опозиционе странке приватизација била ултимативно, принципијелно питање. Најпре ће бити детаљније предочени конзистентни концепти приватизације оних странака које су их изложиле у својим програмима (СПС, ДС, СРС), а потом и недоречени концепти остале две странке (СПО и ДСС).

Став социјалиста према приватизацији у оснивачком програму из 1990. године је крајње индоктриниран. Изражавајући своју забринутост да би и сама *“идеја о приватизацији у ширим размерама, довела у питање интересе огромног броја радника”*, СПС прекоревала оне који су *“заговорници приватизације”*, јер *“не воде рачуна: о малој куповној моћи грађана у поређењу са огромном вредношћу друштвене имовине”*. Стога СПС-а сматра да је *“за друштвени развој најбоље ако се, уместо продаје, приватни капитал употреби за додатне инвестиције и ако се стварају предузећа у мешовитој својини.”* Напослетку, СПС деградира и сам институт приватизације – речено је да СПС *“сматра да залагање за потпуну и безусловну приватизацију друштвене својине има провидну идеолошку мотивацију и схвата га као залагање за општи грабеж и крађу”*. Дакле, СПС још увек стоји на позицијама Милошевићеве комисије из 1989. године. У програму из 1992. године, СПС прави тек мали помак – терминолошком мимикријом оправдава друштвену својину, истичући њен трансформациони потенцијал. У програму СПС се каже да *“у постојећим друштвеним и мешови-*

тим предузећима друштвена имовина представља пословни фонд предузећа” које “има право да је продајом преобрази у приватну својину.” При том, социјалисти предлажу да “сва средства добијена од продаје одлазе посебној државној установи која је одговорна за развој и налази се под контролом Владе”. И ту је тачка, јер социјалисти ништа даље не разјашњавају по којим критеријумима и којим корисницима би била даље расподељивана тако прикупљена средства.

Овај недоречени концепт приватизације друштвене својине додатно је појашњен констатацијом СПС из 1992. године да је “неприхватљиво да се друштвена имовина схвати као групна”, те објашњењима преузетим из оснивачког програма: да је “историјска чињеница да је неколико генерација целокупног нашег народа на разне начине улагало у данашњу друштвену имовину” те да “ниједна група запослених не може постати власником те имовине самом чињеницом да је добила право да се том имовином служи”. Што имплиците значи да се социјалисти противе моделу приватизације масовн(и)је расподеле деоница радницима, премда се декларишу као њихова партија-заштитник.

У ствари, социјалисти се и даље залажу за очување свог монопола над преовлађујућим сектором друштвене својине, надајући се да ће у тржишним условима она добити преко потребну инјекцију ефикасности. У програму СПС из 1992. године се констатује да “у тржишним условима, с професионалним управљањем, уз заштиту од злоупотреба и пљачке, уз адекватну примену модерне науке и технологије, друштвена својина може постићи потребну ефикасност”. Дакле, трансформација друштвене својине могућа је у правцу државне, или у правцу приватне својине. У првом случају - одлуку о трансформацији друштвене у државну својину доноси Народна скупштина (у којој социјалисти почетком 90-их имају апсолутну већину), у другом колектив предузећа. Према концепту социјалиста, сврха приватизације није примат приватног сектора власништва, већ се они, у ствари, залажу за градуалистичку и политички контролисану приватизацију. У програму из 1992. је речено да “трансформација друштвених предузећа у јавна може имати за циљ да обезбеди постепену и контролисану приватизацију, односно претварање у мешовита предузећа”. Полазећи од “оправдане тежње да се друштвена имовина максимално заштити од неоправданог присвајања од стране појединаца” социјалисти се залажу да се на самом почетку процеса трансформације (дакле, чак се и избегава термин “приватизација”, прим. Д.В.) објективно утврди вредност друштвеног капитала. Но, пошто још увек не по-

стоји тржиште капитала с уравнотеженом понудом и потражњом, ту вредност не може адекватно изразити понуђена цена, упозоравају социјалисти, већ се она мора одредити методама које прописује закон. Тако да је напослетку, закључују социјалисти, предузеће “објективно више заинтересовано за докапитализацију а не за распродају постојећег капитала”, док су “идеје појединих партија и економиста о бесплатној расподели деоница делом демагогија, а делом израз идеолошке острашћености”, јер “тржишна привреда не познаје поклоне капитала”. Надаље образлажу социјалисти “природа претварања друштвене у приватну својину неспојива је са задржавањем у предузећу добијене противвредности”, те стога противвредност продатог капитала требало би да припада државној агенцији за развој. Што је био пример нео-статистичке реинтерпретације Марксових разматрања о вишку вредности капитала. Са становишта СПС, економски је рационално да ће процес приватизације “тећи споро”, с обзиром на то да “вредност друштвеног капитала вишеструко превазилази величину укупних уштеђевина грађана”. Овом је констатацијом имплиците изражена још једна велика програмска дистинкција СПС у односу на остале партије – наиме, да ће главни купци бити домаћи грађани, а не страни инвеститори, док се обрнуто подразумевало у програмима опозиционих партија. Крајња констатација СПС је да су “наша будућност највећим делом мешовита, а не чисто приватна предузећа”. Тако је и било за време владавине социјалиста. Иза ових програмских одредби свакако лежи један рационални политички циљ СПС-а да масовно бирачко тело радника што дуже одржи овисним о државним, а не тржишним платама. Дакле, једним делом из идеолошких, другим из прагматичних разлога ова партија није била спрема да грађане-бираче преконоћ учини деоничарима или власницима приватног капитала. Концепт мешовите привреде који су заговарали социјалисти био је усмерен ка јачању великог власника и регулатора – државе, (односно владе), док приватни предузетници не би требало да постану исувише богати и моћни капиталисти, јер би као такви могли да се осамостале и формирају као политички непријатељи социјалистичког режима.

Како је искуство током 90-их показало, за време владавине социјалиста, приватизација је спровођена *ad hoc* од случаја до случаја, зависно од потребе владајућег режима за инјекцијама свежег капитала и новца. Привредни систем је истовремено био изложен међународној изолацији и санкцијама, напослетку девастиран и у НАТО кампањи бомбардовања. Но, социјалисти нису одустајали од свог става да је приватизација контрадикторна и контрапродук-

тивна. У конгресном документу СПС из 2000. године концепт приватизације није значајније преформулисан. У конгресној декларацији је речено да ће предузећа која имају тржиште, одговарајући производни програм и технологију и послују без губитака, с обзиром на лоше стање у банкарству, *“вероватно емитовати акције, уделе или обвезнице на финансијском тржишту ради докапитализације односно финансирања свог развоја”*. То подразумева прелазак у *“статус друштва капитала”*. Социјалистичка партија ће подржати такву власничку трансформацију како мерама економске политике тако и широм друштвеном подршком да би грађани Србије, који по важећим законима имају право на повлашћени упис и куповину таквих акција, *“заиста дошли до квалитетних хартија од вредности”*. Социјалисти сматрају да је то једини начин да се *“процес власничке трансформације не претвори у друштвену катастрофу као у неким другим земљама”*, него да служи својој основној намени, да *“добрим предузећима обезбеди допунско финансирање развоја, а најширем слоју грађана омогући учешће у привредном животу”*. Изложене програмске одреднице сведоче о једном дуготрајном концепту опструкције приватизације који је спроводио социјалистички режим у Србији и који је, у ствари, био утемељен на (нео)комунистичкој догми о коруптивно-експлоататорском хабитусу приватне својине и приватног капитала.

Додуше, и остале, опозиционе стране су исказале велику меру идеолошког, (не)свесног страха од капитализма. Чак и једина релевантна странка у Србији која је у свом програму експлиците поменула капитализам као циљ – ДС, је актуелизирала концепт *“народног капитализма”* (истакла Д. В.), који је предочен као најлегитимнија форма капитализма и у неким другим пост-комунистичким земљама, и који је иницирала Клаусова влада почетком 90-их у Чешкој Републици.⁷⁾ У предизборном програму из 1992. године, наиме, изречена је, једна једина, али кључна експлиците реченица у програму једне релевантне странке: *“ми јесмо за прави капитализам, уз што шире учешће грађана наше земље у власништву.”* У изборном програму ДС из 1992. године цитиране су у овом контексту и речи председника Русије, Јељцина: *“ми желимо неколико милиона власника, а не неколико милионера”*. У свом оснивачком програму из 1990. ДС излаже најконзистентнији програм приватизације. Укратко, основни метод приватизације јесте *“преношење највећег дела постојећег друштвеног власништва на све пунолет-*

7) Концепт «народног капитализма» (Volkskapitalismus) оригинерно је формулисао проф. Ludwig Erhard, лидер демохришћана и канцелар СР Немачке у периоду 1963-1966. и подразумевао је ширење социјалне базе приватне својине. Cf. Ludwig Erhard: Wolstand für alle und Wolstand durch Wetgewerbe, ECON Verlag, 1957.

не грађане посредством акција, и то на бесплатној основи". Орган владе, Центар за приватизацију, био би надлежан за избор предузећа, примање понуда и контролу процеса. Свим грађанима изнад 18 година старости били би издати вредносни бонови у подједнаком номиналном износу. За све време приватизације, грађани би могли да међусобно купују и продају вредносне бонове. По истеку периода прикупљања акција, Центар би започео са ефективном поделом акција. Пошто су расподељене све акције изложене јавној лицитацији, предузећа могу да приступе, у року од два месеца, продаји својих деоница радницима. Број ових акција би износио 20 одсто укупног броја и продавале би се садашњим и ранијим радницима предузећа са попустом. ДС напослетку предвиђа да би се истовремено формирало и секундарно тржиште капитала (акција) - берза, на коме би могла равноправно учествовати страна лица и компаније. Демократска странка сматра да би било могуће окончати цео процес приватизације за отприлике годину дана, што би био рекордан рок, како је искуство показало, до сада незабележен у процесу пост-комунистичке транзиције. У програму из 1995. године ДС образлаже предности "народног капитализма": успостављају се јасни својински односи, сви грађани имају једнаке полазне шансе на успех, искључена је држава из поступка приватизације, осим код одабира предузећа, брзо би се извршила приватизација и створило неопходно тржиште капитала, успоставило би се слободно одређивање цена акција кроз поступак лицитације, и искључила би се неправда и злоупотреба у расподели друштвене имовине. Значајно је напоменути да је по доласку на власт, у оквиру коалиције Демократске опозиције Србије (ДОС), Демократска странка, као предводница коалиционе владе (у периоду 2001-2003), ипак одустала од концепта "народног капитализма". Само је мањи проценат бесплатних акција подељен запосленима и бившим запосленима у приватизованим предузећима и великим системима, који се кретао од 15 до 30 посто од вредности приватизованог капитала; детаљније, cf.. Вукомановић, 211-242).

Бескомпромисно залагање за приватизацију изложено је и у оснивачком програму СРС из 1992. године. Радикали истичу залагање за "пуну (истакла Д. В.) приватизацију свих средстава за производњу и привредних грана, осим енергетике и рударства". СРС затим предочава концизан прагматичан концепт приватизације која би требало да буде спроведена "на два основна начина":

- а) продајом фабрика путем јавних лицитација домаћим и страним купцима уз њихово преузимање обавезе да не смањују број запослених радника;

- б) бесплатним дељењем акција запосленима који би потом могли да их препродају или концентришу, преузимајући власничка права и обавезе, и да издају екстерне деонице како би привукли додатни капитал. Премда у упрошћеној форми (лицитација плус масовна подела акција), очигледно је да је СРС “копирала” концепт приватизације коју је формулисала тада већ бивша југословенска влада на челу с Антом Марковићем, и комбиновала га са формулом “народног капитализма” којег ће, у широј јавности промовисати исте године Демократска странка. Ипак, у донекле ревидираном програму СРС из 1994. године, избрисана је одредба о бесплатном дељењу акција запосленима, што је значило да је и СРС одустала од концепта “народног капитализма”.

Концепт приватизације је најдетаљније и најконзистентније разрађен у програму СРС из 1996. године, који се по експертском квалитету може поредити једино с програмским одредницама Демократске странке. СРС излаже аргументовану критику друштвене својине и њене инструментализације у политичке сврхе, како у земљама реалног социјализма, тако и у тадашњој Србији. СРС се залаже за реафирмацију тржишног механизма, уз истовремено потискивање државног интервенционизма. Радикали прецизирају да је економски императив потпуне приватизације привреде измена власничке структуре, изузев природних монопола (телекомуникације, производње и преноса електричне енергије, путне привреде) и сектора од стратешког значаја. Поред приватне својине, која би била преовлађујућа, егзистирала би и државна својина. СРС истиче да се приватизација не сме обављати у предузећима која се тада налазе у монополском положају, јер би то оспорило стварање тржишног амбијента пословања. У процес приватизације не ваља ући без створених услова конкуренције. Јер монопол подразумева диктирање таквих цена којима се обезбеђује покриће свих нерационалности у пословању. СРС истиче да законодавство у овој области мора на новим критеријумима да обезбеди процену вредности имовине, која ће бити подложна контроли и оцени јавности. Законодавство такође мора да изрази одбрамбени механизам како се не би десило преузимање контролног пакета акција од стране амбициозних али неспособних, богатих али нестручних, случајних наследника незаинтересованих за привредну активност. СРС истиче да једино тржиште капитала има легитимитет непристрасности, све остало може бити бесцење или прецењеност. Радикали указују да тадашњи обрачун капитала има слабост суштинске природе,

јер статичном методом покушава да утврди стање имовине у датом тренутку, уместо да се вредност имовине утврђује првенствено са становишта очекиваног профита. СРС критикује тадашњу Агенцију за процену вредности друштвеног капитала, која је преузела контролу над целином процеса приватизације, и претворила се у бирократизовану и неефикасну државну институцију, због чега је нужно обезбедити јавност њеног рада и надзор владе и парламента над њом, истичу радикали.

Концепт приватизације за коју се залаже СРС је свеобухватан. СРС истиче да се купци имовине појављују запослени радници, грађани, домаћи и страни инвеститори, због чега је врло важно одредити могуће учешће сваког од њих у капиталу. Радикали истичу да светска искуства показују да је 20-30% учешћа запослених радника у капиталу сасвим довољно да се одржи мотивисаност за ефикасно пословање. Међутим, свако друго ограничење (па и страних улагања) може имати за последицу одуговлачење са процесом приватизације и даље пропадање капитала. Држава као битан и заинтересован чинилац у овом процесу свој интерес ће сачувати тиме што ће преко акција обезбедити део средстава државних фондова који је својевремено бесповратно пренет приликом оснивања тих предузећа. Међутим, упозоравају радикали, недопустиво је да држава изузима из вредности активе и капитала имовину која је том предузећу, на пример, пренета национализацијом. Држава ће свој интерес сачувати инсистирањем на реализацији приватизације и добијањем новца од продаје који би се усмеравао у пензионе, социјалне и фондове за развој. Процент од 50 до 60% вредности, који се до тада преносио Фонду за развој јесте разуман, сматрају радикали, јер подразумева улагање у будуће програме и развој, али начин рада тог фонда, критеријуми за доделу средстава и непрофитни принципи на којима тај фонд послује су промашаји који су у великој мери компромитовали идеју приватизације и оставили овај процес без конкретних учинака. Држава у лику фонда за развој не сме бити само политички субјект. Она мора препознавати интересе привреде и повиновати се логици економских законитости, пре свега код улагања средстава.

Радикали нарочито инсистирају на легалности и транспарентности приватизационог процеса. Нужан предуслов за приватизацију је и правна сигурност, као и јавни надзор владе и парламента над институцијама које врше контролу овог процеса, истиче се у програму СРС. Радикали оштро критикују тадашњи модел приватизације коју спроводе социјалисти у форми акционарског капитала. СРС сматра да решење није у номиналној форми при-

ватизације, јер су наводни “власници” у деоничарским друштвима (банкарска форма приватизације) заинтересовани за препродају, али не и за оплођење капитала. СРС сматра да треба постићи отвореност модела трансформације за праве власнике капитала, али не треба гајити илузије о улагању иностраног капитала који као “редак” фактор долази до нас руковођен једино профитом. СРС упозорава да то у крајњој линији подразумева и одлив профитних ефеката у иностранство. Овај скептичан став радикала према интересима страних инвеститора није усмерен против страних инвестиција, напротив. У истом програму из 1996. радикали говоре о нужности измене општег економског амбијента - законске регулативе у циљу правне сигурности, а нарочито измену власничких односа, тј. спровођења приватизације као неопходних предуслова за привлачење страних инвестиција. Радикали констатују да „*капитал који буде стизао у земљу не сме имати никаква ограничења, ни у погледу порекла новца, али ни у погледу стицања профита и његовог изношења*”. Дакле, може се закључити да је концепт програма приватизације који су изложили српски радикали сукладан са програмима странака типично либералне оријентације.

Као што је већ речено, две су релевантне опозиционе партије – нарочито СПО, али и ДСС, оставиле недоречене програмске одреднице о приватизацији. Односно у њиховом случају се и не може говорити о програму, већ само о фрагментарним, (ин)директним рефлексијама о проблематици приватизације. Премда се јасно заложио за укидање друштвене и реституцију приватне својине, значајно је напоменути да СПО у свом изворном програму из 1990. није формулисао концепт приватизације, нити је то учинио у свом програму из 2001. године. Декларишући се као странка либералних опредељења, СПО је изложио листу начела, на основу којих се не може поуздано реконструисати концепт приватизације, већ само поједина руководна начела. СПО у програму из 2001. декларише мешавину (нео)либералних и популистичко-органицистичких начела: личне слободе и одговорност, што подразумева слободу уговарања, трговине, избора професије, предузетничке иницијативе да се ствара профит и да се губи у тржишној утакмици, пуну економску слободу привредних субјеката, у чијем су центру приватна својина, одговорни појединац, предузетништво и приватни интерес као основни подстицајни фактор. СПО сматра да највећи значај мора имати тржиште капитала, организовано као примарно и секундарно, као тржиште ефектне и робне берзе. Такође, СПО се залаже за слободно и целовито тржиште рада, капитала, роба, услуга и девиза. Доминантном својином се одређује приватна, уз коју се помињу и државна, задружна и други савремени облици

својине. Популистичко је залагање СПО за *“Србију као економску оазу, која ће ниским пореским стопама подстицати прилив страног капитала”*. Судећи по структури њених програмских одређења, економска питања ће за ову странку бити константно од другоразредног значаја. Дакле, не може се говорити о конзистентном економском програму ове странке, и мора се нагласити да је утемељење економског концепта СПО претежно популистичко, у органицистичко-нативистичком принципу. Наиме, носилац економског развоја земље у програму СПО-а није ни држава, ни приватни предузетник, већ је то сељак, како је изражено у ултимативном популистичком начелу које фигурира у свим до сада усвојеним програмима ове странке: *“домаћинска сеоска кућа мора постати биолошки и економски ослонац нације и државе”* записано је у програмима СПО.

У штурим одредницама посвећеним приватизацији, уочљив је примат социјалдемократских начела у програмима ДСС – ова странка ће нарочито инсистирати на поштовању *“социјалне правде”* у процесу приватизације. Премда ДСС сматра да *“приватизовање привреде јесте најважнији задатак економске политике”*, ова је странка у оснивачком програму из 1992. избегла да се прецизније одреди према концепту приватизације. У форми општих начела презентоване су прилично неодређени, с приватизацијом само индиректно повезани принципи. Наиме, речено је да се приватизација *“мора извршити брзо и ефикасно, и то на основу три принципа: економске рационалности, добрих услуга државе и социјалне правде”*. Такође је начелно наглашено да приватизација мора отворити широке могућности уласка страног капитала у привреду. Уопштене формулације присутне су и у програму ДСС из 2001: речено је да ће ова странка настојати да се приватизација изврши *„без одлагања, уз поштовање принципа економске рационалности, али такође и социјалне правде и сигурности“*. Надаље се говори да ће се сви случајеви злоупотреба у досадашњем процесу приватизације преиспитати. ДСС наговештава да ће се преиспитати уговори о приватизацији који су склопљени за време претходне власти, те да су политички функционери и привредни руководиоци претходне власти *„обавезни да поднесу податке о пореклу имовине стечене док су обављали своје функције“*. *„Сва незаконито стечена имовина треба да буде одузета и употребљена у хуманитарне сврхе“*, закључује ДСС. Како се може закључити у одредницама о приватизацији ове странке нису изложене чак ни назнаке одговора на темељна питања: како, по којим критеријумима приватизовати друштвену / државну имовину, која је улога државе у том процесу, у којим секторима треба да преовлађује државна својина, и како ће

да буду дистрибуирана средства прикупљена од продаје – приватизације? Дакле, две од пет релевантних партија у Србији нису дале одговоре на кључно питање приватизације и тиме се позиционирале као непрагматичне странке чија ће економска политика остати под знаком питања – све док не буду дошле на позиције власти.

Могуће је закључити да је концепт приватизације у програмима странака инкременталистички – партије су училе на позитивним и негативним последицама овог процеса у ширем региону централно-источне Европе, што се неминовно одражавало на измене и допуне у њиховим програмима. Генеза процеса учења уочљива је у програмима – док се у оснивачким програмима говори о потреби масовне куповине деоница, у потоњим програмима декларације се њихова масовна расподела (која је изостала); док се у првобитним концептима наглашавала потреба ефикасности и брзине приватизације, у новијим програмима се наглашавао проблем корупције и јачали су захтеви за транспарентност, правичност, солидарност и демократску контролу процеса приватизације.

РЕГУЛАТИВНА УЛОГА ДРЖАВЕ И ДРЖАВНА СВОЈИНА

Као и у другим транзиционим подухватима спровођења приватизације и маркетизације (увођења тржишта), и у посткомунистичким транзицијама присутан је феномен тзв. ”ортодоксног парадокса” – искуством се увидело да је деетатизацију могуће спровести само државном интервенцијом - да редуковање улоге државе може спровести само јака држава (Kahler, 1990, наведено према: Elster, Offe, Preuss et al, 1998: 160). Парадокс посткомунизма огледа се и у томе што су партијске елите, с једне стране, ”индоктриниране” лењинистичком поставком о потреби ”одумирања државе”, и, с друге стране, инспирисане начелима економског либерализма који наглашава потребу укидања државних монопола, деполитизацију, децентрализацију и дерегулацију привредних токова. Дакле, и левица и десница је посткомунистичким елитама наметнула непорециви идеолошки императив редефиниције и редукације улоге државе у економији. Стога је очекивано да се тржиште у партијским програмима представља као (не)освојени домен слободе, док се улога државе по инерцији тумачи као фактор ограничавања приватне иницијативе и тржишне слободе. Институцији државе која је у социјализму имала улогу главног предузетника, главног планера и главног контролора, сада се супротставља институт тржишта, чија ”невидљива рука” треба да замени планско-регулативну улогу тржишта.

У партијским програмима још увек су присутни етатистички концепти регулативне улоге државе. Очекивано је да се они јављају у највећем степену код партије реформисаних комуниста, што и јесте случај са СПС-ом. Насупрот овом концепту, преовлађујући број партија заговара либерални концепт деетатизације економије, док поједине партије очитују изражене карактеристике социјалдемократског схватања улоге државе у тржишној економији.

СПС континуирано заговара етатистички концепт. У оснивачком програму регулативну улогу државе социјалисти представљају старом комунистичком формулом супстанцијалне рационалности: СПС сматра да је за оптималне резултате у привреди потребно комбиновати три сектора - предузетничку *“иницијативу”*, уз смишљену *“координацију државе”*, које би при том биле *“засноване на економској науци”*. Што представља концепт политичке економије *“научног социјализма”*. СПС такође користи Кејнзову аргументацију: *“нерегулисана тржишна привреда неизбежно води повременим поремећајима, застојима и кризним ситуацијама у којима пропада знатан део друштвеног богатства и у којима велик део становништва остаје без основних средстава за живот.”* Социјалисти напомињу да се од 20-их година XX века *“регулативна улога државе повећава и у најконзервативнијим капиталистичким друштвима (на и у САД)”*, наводећи пример катастрофалне депресије 30-их година, када је, како истичу социјалисти, *“у целом свету напуштен традиционални либерални модел нерегулисане тржишне привреде”*, те је држава преузела регулативну улогу којом *“успоставља стабилне оквире привредним токовима”*. Социјалисти таксативно набрајају домене регулативне улоге државе: монетарна политика (која је развојна и антиинфлациона), пореска, спољнотрговинска и царинска, развојна и еколошке политика. Парадоксално је, дакле, да социјалисти настоје да јачају регулативну улогу државе истим оним аргументима којима је капитализам спашавао свој либерални легитимитет. Премда је речено да се социјалисти *“у начелу опиру претераној централизацији и етатизацији привреде”*, указује се на *“неопходност да извесна предузећа буду јавна и да се у њима друштвена својина претвори у државну”*. Листа таквих случајева у програму СПС-а остаје отвореном, а критеријуми селекције крајње уопштени - каже се да је то случај *“с оним великим системима у енергетици, рударству, саобраћају, комуникацијама итд., који користе природна богатства земље где највећи део инвестиција потиче од друштва као власника, и чији производи имају општи значај или су неопходни за производњу у другим гранама”*. Социјалисти при том подсећају да таква јавна предузећа постоје и у развијеним земљама,

наводећи западноевропске земље: Велику Британију, Француску, Немачку, Италију и скандинавске земље. Међутим, чињеница је да су се управо у овим земљама партије социјалистичке, односно социјалдемократске провенијенције одрекле етатизованог концепта привреде.⁸⁾ Напослетку, потребно је истаћи закључак који је наведен у програму СПС из 1992. да се регулативна улога државе никако не може поистоветити са историјски дезавуисаним моделима “командне”, “дириговане” и “договорне” економије.

Концепт ДС је еволуирао од минималистичког концепта државе као креатора предузетничког и привредно експанзивног амбијента (програм из 1990), преко јаке државе-чуvara либерализоване економије (1995), да би напослетку улога државе била опет минимизирана по узору на неолиберални модел (програм из 2001). У оснивачком програму ДС из 1990. наглашава шта држава не сме: “*да ограничава, већ да олакшава и подстиче предузетништво, приватну иницијативу и економски развој*”. ДС прецизно одређује опсег регулативне улоге државе – да се она ограничи на “*монетарну, пореску и спољнотрговинску сферу*”. У програму ДС из 1995. улога државе-чуvara је да “*итити чврста правила тржишне утакмице, да обезбеђује сигурност улагања капитала и безбедност људи и имовине*”. Улога државе је да укида монополе, пре свега подстицањем снага конкуренције – отварањем свих погодности за појаву нових предузећа и либералном спољном трговином. У програму из 1995. ДС сматра да би постојећи јавни сектор брзо требало сузити само на неке природне монополе, инфраструктуру (водовод, железницу, електродистрибуцију, телекомуникације) и слично, који би можда могли бити приватизовани у даљој будућности. Код природних монопола (водни путеви, електроенергетика), формираће се јавно предузеће или ће се делатност уступити приватницима путем јавног надметања. У програму ДС из 2001. речено је да се слобода изражава у сталном смањењу утицаја државе на економију. ДС се залаже за начело супсидијарности - све оно што приватна иницијатива може исто или боље смислити и урадити него државни органи, треба препустити приватној иницијативи. То подразумева стално преиспитивање ефикасности јавног сервиса, као и начелну оријентацију државе да препушта послове тржишту.

8) На пример, британски лабуристи доносе, 1995. године, историјску одлуку да се одрекну свог традиционалног залагања за државну, јавну својину и национализацију (садржану у клаузули 4. лабуристичког програма из 1918. којом су се током XX века залагали за “*заједничко власништво над средствима за производњу, дистрибуцију и размену, и најбољи могући систем јавне управе и контроле сваке индустрије или услуге*”). Подсетимо се класичног идеолошког прецедента у погледу улоге државе у економији који се одиграо на конгресу Социјалдемократске партије Немачке 1959. у Bad Godesburgu, када је ова партија усвојила принцип “*конкуренција где је могуће, планирање где је неопходно*”.

Држава треба да контролише квалитет услуга, а не да има монопол на јавни сервис, закључује ДС.

СРС такође промовише минималну, преовлађујуће (нео)либерално макроекономски усмерену улогу државе. У програму СРС из 1996. године, који је још увек на снази, радикали се залажу за *“ограничавање економске политике владе на монетарну, фискалну и социјалну сферу”*. Речено је да се улога савремене државе састоји у мерама посредног регулисања привредних токова и то: политиком прерасподеле националног дохотка кроз буџет, порезе, царине и таксе, спољнотрговинску размену и друге економске односе са иностранством, научна истраживања и технолошки развој, рационално коришћење простора и привредних ресурса, заштиту и унапређење животне средине. СРС надаље објашњава да у таквом економском поретку држава у највећој мери губи привредну функцију. Њена улога се ограничава на пружање заштите приватној својини и омогућавање слободне утакмице на тржишту, што значи на правну сигурност у унутрашњим односима и државну безбедност у односима према иностранству. У програму СРС из 1996. године речено је да државни сектор заснован на власништву и сувласништву државе, где се она јавља као инвеститор или суинвеститор и носилац пословне политике, јесте нужан али мора бити сведен на најмању могућу меру због чињенице да је *„држава лош предузетник“*, како констатују радикали.

У оснивачком програму ДСС једно од темељних начела на којима почива *„народна привреда“* јесте и *„минималан утицај државе“*. Дистинктивна новина у односу на оснивачки програм, садржан је у програму ДСС из 2001. године – ова партија у први план не истиче регулативну улогу државе, већ почиње да заговара децентрализован концепт регионалне државе. У програму из 2001. године је речено да ће ДСС посебну пажњу посветити политици регионалног развоја Србије и отклањању неравномерности у развоју појединих региона, што подразумева одговарајуће регионално планирање. У будућој регионалној држави, ДСС ће основати посебне фондове за мање развијене делове региона. Њен концепт регионалне, децентрализоване државе у складу је са либералним моделима регионалног развоја у земљама западне Европе. У домену улоге државе на централном нивоу, речено је да држава мора да преузме социјалну улогу коју је до сада имала привреда, и да привреду треба ослободити те улоге. Дакле, ДСС је избегла да питање улоге државе фокусира на разрешење дилеме колико би требало да је домет државног, а колико простора за приватни сектор.

Премда веома заинтересиран за улогу државе у националној политици, СПО у својим програмима занемарује улогу државе у

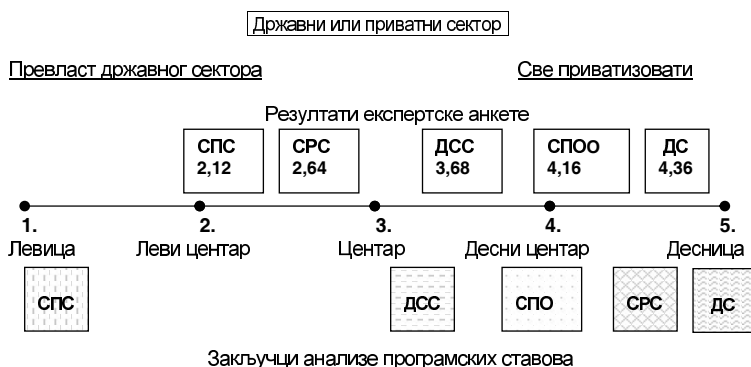
економији. У изворном програму СПО улога државе у економији поменута је једино у домену пољопривреде: СПО се залаже да би требало “законом јемчити да држава мора откупити оно што сељак произведе за продају”. Фактички, једина допуна изворног економског програма која је унета на Отаџбинском конгресу СПО 1993. године посвећена је обавези државе да преузме на себе старање о избеглицама и финансира поправку или градњу њихових оштећених или порушених домова. У програму из 2001. године, СПО се залаже за “јефтину и ефикасну државу”, чији је основни задатак да обезбеди и штити правила економске игре и конкурентске привреде, да осигура спољну и унутрашњу безбедност грађана и омогући просперитет вантржишних области, као што су наука, култура, образовање, здравство и спорт. У складу са начелним залагањем, СПО сматра да би “државни буџет требало да буде јединствен, а начело штедљивости основно у планирању расхода”, те се залаже за смањивање државне бирократије. Може се закључити да СПО држави приписује *ad hoc* улогу, која је већма неекономска, и више је усмерена на улогу чувара и гарантора, него што би требало да регулише привредне токове.

ПОЗИЦИОНИРАЊЕ ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА НА ИДЕОЛОШКОМ КОНТИНУУМУ „ЛЕВО-ДЕСНО“

Парафразирајући Ласкијеву опаску о Волтеру, можемо закључити да су се релевантне политичке партије у Србији представиле као “брокери идеја, а не архитекте система ... безбрижни око конзистентности и систематизовања, горљиве да постигну инстантне практичне резултате” (cf. Laski, 1966: 81). Две су партије могу изузети из ове опаске о лаконском односу према економском програму – то су Демократска странка и Српска радикална странка које су у значајној мери успеле да формулишу конзистентни програмску политику према датом питању. Напоследку, могуће је на основу изложених програмских одредница за сваку партију извести следеће закључке, упоређујући их са мишљењима анкетираних експерата о програмском позиционирању партија према дилеми превласти између државног и приватног власништва.⁹⁾

9) Извор: Експертска пилот-анкета “Програмско позиционирање релевантних партија на идеолошком континууму лево-десно”, Институт за политичке студије, Београд, октобар/новембар 2005. За потребе ове анкете кориштен је донекле редукован упитник који је оригинерно конципирала група истраживача која је анализирала пост-комунистичке партије у земљама Централно-Источне Европе (Kitschelt, Mansfeldova, Markowski, Toka, 1999: 139, 412-422). Анкетирање је имало за циљ да применом методе скалирања ставова од 1 до 5 одреди програмску позицију најрелевантнијих партија у Србији (СПС, СПО, ДС, СРС, ДСС) према кључним економско-социјалним, политичким и националним питањима која су супстантивна за период пост-комунистичке транзиције. Анкетни

Приказ 1.

Закључци анализе програмских ставова

СПС је егземпларни изузетак по свом идеолошком анимозитету и прагматичној опструкцији историјског процеса приватизације. Све до пада с власти СПС није направила ревизију програмских одредница о друштвеној и приватној својини. Иако су декларативно тежили да се легитимишу по узору на западноевропску социјалдемократију, у програмском смислу социјалисти нису одмакли много даље од модела “тржишног социјализма”, у којему држава и мешовита својина има примарну улогу. Премда су анкетирани експерти означили програмску позицију СПС на позицији левог центра (у тачки 2,12; видети Приказ 1), програмске одреднице ове партије о очувању друштвене својине, мешовите привреде и о непотпуној приватизацији говоре о њеном левичарском конзервативизму који је забрањује да се помери са позиције крајње левице.

Док су експерти позиционирали ДС на десном центру (у тачки 4,36; видети Приказ 1), програмска анализа је показала да је ова странка одмакла и корак даље - на крајњу десницу. Наиме, оригинерно либерални ставови ове странке према приватној својини и приватизацији временом су еволуирали ка неолибералном схватању минималистичке улоге државе у економији.

упитник достављен је групи од 63 експерта из ове области (професорима и доцентима универзитета, научним сарадницима и истраживачима института, стручним сарадницима релевантних агенција за истраживање јавног мњења и невладиних организација за мониторинг избора). Анкетирање је спроведено у периоду од 31. октобра до 7. новембра 2005. Анкети се одазвало 25 испитаника-стручњака.

Парадоксално је, при том, да је реч о странци која је у тренутку неолибералне редефиниције свог програма ушла у чланство Социјалистичке интернационале. Ипак, неосновано је очекивати да би се ова изворно либерална странка могла зарад формалног чланства у организацији “левих партија” одлучити на ревизију својих сада већ етаблираних (нео)либералних схватања.

На основу цитираних програмских одредница може се закључити да СРС, заједно са ДС, дели идеолошки простор између позиције десног центра и крајње деснице. Будући да наглашава и социјалну функцију државе, ближа је десном, него крајњем центру. Њено оригинерно залагање за „пуну приватизацију“ и констатација да је „држава лош предузетник“ сукладни су са ставовима класичног либерализма. Стога је неадекватна експертска оцена позиције радикала, будући да су је они одредили у пољу левог центра (у тачки 2,64; видети Приказ 1), што никако не може проистећи из њених програмских одредница према питању превласти приватног власништва у односу на државни сектор. Ова дискрепанца је настала, вероватно, стога што су експерти вредновали програмску позицију СРС у контексту „дрвено-црне“ коалиције између социјалиста и радикала.

Континуирано залагања ДСС за социјалну правду, и за социјалну функцију државе сведоче о њеном социјалдемократском, а ставови према приватној својини о либералном утемељењу. Стога је њена аутентична позиција нешто ближа централној тачки идеолошког континуума „лево-десно“, него што су је одредили експерти - у тачки 3, 68 (видети Приказ 1). Програмски ставови ДСС могу се окарактерисати као сукладни с европским моделом „тржишне социјалне државе“.

Премда је СПО неконзистентан у излагању својих фрагментарних ставова о економским питањима који представљају мешавину већма (нео)либералних и популистичко-органицистичких начела, могуће је оценити као адекватну програмску позицију коју су овој партији приписали експерти – у тачки десног центра (4,16; видети Приказ 1). Наиме, док велича либерална начела примата приватне својине, предузетничке иницијативе и слободе, одређење економског ослоња у “*домаћинској сеоској кући*” је конзервативно. Стога она не може да дели исти (нео)либерални простор са ДС и СРС, већ је њена аутентична позиција - позиција конзервативне “деснице”, тј. у тачки десног центра.

Како је анализа показала, ниједна од релевантних партија у Србији није презентовала нормативно “чисту” економску матрицу, већ је свака од њих прибегла еклектицизму – у генези њихових

програма уочљива је комбинација елемената различитих школа мишљења економиста. Премда се све релевантне партије залажу за реституцију приватне својине, либерализацију тржишта, отпочињање процеса приватизације и редефинисање улоге државе у економији, њихови су модели економске политике различити: СПС још увек заговара модел “тржишног социјализма”, СПО је аутентичан заговорник нативистичког руралног традиционализма, док се ДСС залаже за западноевропски социјалдемократски модел “социјално-тржишне економије”. СРС комбинује идеје класичног, Кејнзовог и (нео)либерализма и напослетку ће ДС од идеје “народног капитализма” развити варијанту неолибералног источноевропског тачеризма.

Најважнији је закључак досадашње анализе економског дела партијских програма, чињеница да су све релевантне партије, изузев ДС, изостављале или избегавале да експлицитно помену “капитализам” као легитимни циљ трансформације економског система. Индикативно је да се у програмима опозиционих странака избегава употреба речи “капитализам”, “капиталистичка привреда”, док се као термини употребљавају “транзиција” или “трансформација”. Томе је свакако разлог наслеђени идеолошки анимозитет према капитализму, који ће бити додатно интензивираан услед лоших искустава са масовним “губитницима” посткомунистичке транзиције. Концепт масовног “народног капитализма”, који је оригинерно инаугурисала ДС, представља неинвентивну интерпретацију, варијанту посткомунистичког “трећег пута”, који је изворно, како је већ назначено, промовисао чешки премијер Вацлав Клаус и његова Грађанска демократска партија (ОДС), 1992. године.

Како је анализа показала, читање идеолошких или нормативних узора од стране српских политичких партија није алтернативно, не доноси ништа ново, што већ није виђено у програмима и делима пост-комунистичких партија у другим деловима Европе. Прецизније је рећи да су трансплантиране идеје нове деснице у српском контексту представљале алтернативно читање левих проблема. Дистинктивна разлика између чешке и српске транскрипције новодесничарског дискурса јесте што су неолибералне идеје у чешком случају наишле на одазив бирачког тела, а у случају Србије тек са падом Милошевићевог режима. У сјајној анализи “чешког тачеризма” Хенли је описао његову интерпретацију као збир “дизајнираних идеологија” чији су узор еволуирали од кејнзијанске “нео-класичне синтезе” ка нео-либерализму аустријске и чикашке школе (Науека, Friedmana ...) и америчких нео-конзервативаца (Hanley, 1999: 172, 173). Политички успех чешких конзервативних нео-либерала био је неуобичајен у региону пост-комунистичких

држава у којима су владе привржене политици слободног тржишта брзо малаксале, изгубиле подршку и биле замењене националистичким или левичарским владама. Реинтерпретација неолибералних или нео-конзервативних идеја у српском контексту, како смо сведоци током 90-их, није дала пробитачан резултат у бирачком телу Србије. Ипак, као и у случају “чешког тачеризма”, промоција (нео)либералних идеја у политичком пољу Србије – а пре свега оних посвећених приватној својини, приватизацији и улози државе, може бити окарактерисан као својеврсни грамшијевски “хегемонистички пројекат” друштвене трансформације који је имао и идеолошку и цивилизирајућу мисију анти-комунистичког просвећења широких народних маса.

ЛИТЕРАТУРА

- Cohen, J. Lenard, (1993), *The Broken Bonds: the Disintegration of Yugoslavia*, Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press
- Elster Jon, Offe Claus, Preuss K. Ulrich, et al. (1998), *Institutional Design in Post-communist Societies* (Rebuilding the Ship at Sea), Cambridge: Cambridge University Press
- Izvor: Sean Hanley.
- Hanley, Sean, (1999), “The New Right in the New Europe? Unravelling the ideology of ‘Czech Thatcherism’”, *Journal of Political Ideologies*, 4 (2), pp. 163-189.
- Јовановић, Батрић, (1985), *Косово, Инфлација, Социјалне разлике* (Иступања у Скупштини СФРЈ 1982-1985), Београд: БИГЗ
- Kitschelt Herbert, Mansfeldova, Markowski Radoslaw, Toka Gabor (1999), *Post-Communist Party Systems* (Competition, Representation and Inter-Party Cooperation), Cambridge: Cambridge University Press
- Laski, J. Harold, (1966), “The Enlightenment: A Bourgeois Ideology”, in *Political Theory and Ideology*, The Macmillan Company, New York
- Samuelson A. Paul, Nordhaus D. William, (2000), *Ekonomija*, Zagreb: Mate
- Sartori, Giovanni (1976), *Parties and Party Systems*, Cambridge: Cambridge University Press
- Вукомановић, Дијана (2002), “Институционалне – економске и социјалне реформе у Србији (2000-2002)”, *Политичка ревија*, 1, стр. 211-242.
- Програм Демократске странке, 1990.
- Програм Демократске странке, 1995.
- Програм Демократске странке, 2001.
- Програм Демократске странке Србије, 1992.
- Програм Демократске странке Србије, 1994.
- Програм Демократске странке Србије, 2001 .
- Програмске основе Социјалистичке партије Србије, 1990.
- Основе програма Социјалистичке партије Србије, 1992.
- Декларација 6. Конгреса СПС, 2003.

Програм Српске радикалне странке, 1991.

Програм Српске радикалне странке, 1996.

Програм Српског покрета обнове, 1990.

Програм Српског покрета обнове, 2001.

Dijana Vukomanovic

CONCEPT OF PRIVATISATION IN THE PROGRAMS OF POLITICAL PARTIES IN FIRST DECADE OF TRANSITION IN SERBIA

Summary

Analysis of the relevant Serbian political parties programs (Socialist Party of Serbia, Democratic Party, Serbian Renewal Movement, Serbian Radical Party, Democratic Party of Serbia) in the period of 1990-2001 has shown that none from the above mentioned parties has managed to present normatively “clear” economic matrix, but all of them have opted for eclectic mixture. Genesis of their programs reflects combination of elements of various schools of economic thoughts. Although all relevant parties were advocating restitution of private property, market liberalization, launching of privatization and redefinition of the state regulative role in economy, their models of economic politics are quite distinctive: SPS is still advocating model of “market socialism”, SRM is authentic advocate of native rural traditionalism, whereas DPS argues for the West-European social-democratic model of “social market economy”. SRP makes combination of ideas of classic, Keynesian and (neo)liberal style of economy and, at the very end, DP will make evolution from “people’s capitalism” (*Volkskapitalismus*) into some variation of neoliberal „East-European Thatcherism“.

Key words: Socialist Party of Serbia, Democratic Party, Serbian Renewal Movement, Serbian Radical Party, Democratic Party of Serbia, private property, privatisation, denationalisation, social property, state regulation.